

С. О. Серяков

**ЄЗУЇТСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО ЯК ЧИННИК
КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1830-х – ПОЧАТКУ 1850-х рр.**

Резюме: В статті аналізуються уявлення польських авторів другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. про роль єзуїтського шкільництва у культурному розвитку Речі Посполитої. Головна увага концентрується на чинниках формування їх поглядів на це явище, на оцінках ними характеру й масштабів вищезгаданих впливів ордену, а також – на аналізі польськими авторами причин і конкретних проявів негативної ролі єзуїтського шкільництва у культурному житті Речі Посполитої.

Ключові слова: єзуїтське шкільництво, польська історіографія, Річ Посполита, культурний розвиток.

Серяков С. О. Иезуитское школьное образование как фактор культурного развития Речи Посполитой в польской историографии второй половины 1830-х – начала 1850-х гг.

Резюме: В статье анализируются представления польских авторов второй половины 1830-х – начала 1850-х гг. о роли иезуитского школьного образования в культурном развитии Речи Посполитой. Главное внимание концентрируется на факторах формирования их взглядов на это явление, на оценках ими характера и масштабов вышеупомянутых воздействий ордена, а также – на анализе польскими авторами причин и конкретных проявлений негативной роли иезуитских школ в культурной жизни Речи Посполитой.

Ключевые слова: иезуитское школьное образование, польская историография, Речь Посполитая, культурное развитие.

Seryakov S.O. Jesuit school system as a factor in cultural development of the Polish-Lithuanian Commonwealth in Polish historiography of the second half of the 1830's - early 1850's

Summary: The article analyzes the vision of Polish authors of the second half of the 1830's - early 1850's of Jesuit school system's role in the cultural development of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The main attention is focused on the factors of formation of Polish authors' views on this phenomenon, to determination by them the nature and scale of the above Order's influences as well - on the Polish authors' analysis of the causes and specific symptoms of negative role of Jesuit school system in the cultural life of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Keywords: Jesuit school system, Polish historiography, the Polish-Lithuanian Commonwealth, cultural development.

Однією з умов подолання існуючих стереотипів про єзуїтське шкільництво є дослідження процесу формування відповідних уявлень про роль цього культурного явища в історичному розвитку різних регіонів світу (в тому числі – й на теренах бувшої Речі Посполитої). В цьому зв'язку неабиякого значення набуває вивчення відображення освітньої діяльності Товариства Ісуса в польській історіографії другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. Адже саме в її рамках конструється той хрестоматійний “чорний образ” єзуїтського шкільництва, який на тривалий час стане у польському суспільстві поширеною формою як наукової рефлексії над освітньою діяльністю Товариства Ісуса, так і масових уявлень про неї. Складовою частиною вивчення образу єзуїтського шкільництва в польській історіографії другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. є всебічне висвітлення усіх його складових, в тому числі – й пануючих тоді уявлень про

роль освітніх закладів Товариства Ісуса у культурному розвитку польського народу.

Попри значне відображення цього питання у працях польських авторів другої половини 1830-х – початку 1850-х рр., воно так і не стало предметом спеціального історіографічного дослідження. Останнє слугує локальним відображенням низького рівня загального вивчення польської історіографії єзуїтського шкільництва в Речі Посполитій. Нечисленні спроби аналізу цього питання мали фрагментарний і суто оглядовий характер [4, с. 29–30; 10, с. 32; 21, с. 552–558], що а ргіогі робило неможливим детальне вивчення окремих складових історії польської історіографії єзуїтського шкільництва в Речі Посполитої.

Метою даної статті є часткове заповнення цієї дослідницької лакуни шляхом аналізу чинників формування уявлень польських авторів другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. про роль єзуїтського шкільництва у культурному розвитку Речі Посполитої (як складової частини процесу конструювання «чорного образу» освітньої діяльності ордену), а також – висвітлення головних концептуальних складових цього питання.

У другій половині 1830-х рр. розпочинається новий етап у вивченні польськими авторами історії єзуїтського шкільництва в Речі Посполитій. Він характеризується як помітним зростанням їх уваги до цього культурного явища, так і суттєвими трансформаціями в його якісній оцінці. На зміну нечіткому і загалом нейтральному висвітленню освітньої діяльності Товариства Ісуса в Речі Посполитій [2] приходять класичний «чорний образ», який домінуватиме в польській історіографії до 1880-х рр., а в подальшому ще довго лишатиметься поширеною формою наукової рефлексії про єзуїтське шкільництво [1; 3]. Активне конструювання у другій половині 1830-х – на початку 1850-х рр. негативних уявлень про освітню діяльність ордену в Речі Посполитій варто пов'язати насамперед з поразкою Листопадового повстання. Викликане цим суттєве обмеження автономії Королівства Польського і в цілому – зростання

репресивної політики царату щодо поляків, актуалізували питання збереження ними власної національно-культурної ідентичності (а отже – й надали новий імпульс процесу популяризації власної історії). Своєю чергою, в середовищі «Великої еміграції» інтерес до минулого Польщі стало підживлюватися завдяки ностальгії колишніх учасників Листопадового повстання за втраченою Батьківщиною і їх прагненню постійно актуалізувати “польське питання” в західноєвропейському суспільно-політичному житті. Просеціюючи сучасну для них ситуацію на минуле, польські автори кінця 1830-х – середини 1850-х рр. починають більше акцентувати увагу на зовнішніх чинниках політичної катастрофи Речі Посполитої (тобто – активніше експлуатувати «концепцію поділу (rozbioru)», яка повстає на межі XVIII–XIX ст., а згодом розвивається в працях прихильників демократичної інтерпретації історії Польщі) [9, с. 82–83, 110–111, 114–115]. Це створювало передумови для ідеалізації поляками оригінальних форм свого історичного буття і їх ціннісного протиставлення космополітичним аналогам.

Подібні зміни безперечно також обумовлювалися й загальною світоглядною атмосферою доби Романтизму. Проникнення її ідейного клімату до свідомості тих авторів, які в другій половині 1830-х – на початку 1850-х рр. займаються єзуїтською проблематикою, добре ілюструють хоча б численні приклади вживання ними таких типових метафор доби Романтизму як «світло» і «темрява». Скажімо, саме за їх допомоги конструює вісь свого бачення вітчизняної історії Броніслав Трентовський: «Наша Вітчизна, улюблена Польща, була потужною, славною і щасливою до тих пір, поки в ній панувало світло. Занепала ж, коли в ній було запроваджено темряву». Остання ототожнюється цим польським автором з Товариством Ісуса, поява якого в Польщі і є відправним моментом початку ери обскурантизму. «Польській освіті, а разом з нею – всьому народу, завдав смертельного удару впроваджений кардиналом Гозієм Орден Отців Єзуїтів» [8, арк. 3]. Метафору «темряви» (в цілях маркування культурної деградації Речі Посполитої) також вживає Юзеф Лукашевіч

(зокрема, у листі до Хенріка Шмітта від 3 лютого 1868 р. він відверто йменує її «донькою єзуїтських шкіл») [7, арк. 495]. Подібну риторику знаходимо також у праці Юзефа Ярошевіча. Характеризуючи період панування Товариства Ісуса в освітній сфері Речі Посполитої, він називає його «майже двостолітнім непроникним мороком», а згодом зазначає, що єзуїти «годували розум шкільної молоді темрявою і поганим смаком» [11, с. 105]. Перебування польських авторів другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. під впливом світогляду Романтизму передбачало засвоєння ними одного з чільних його атрибутів – надання ціннісної переваги національному над універсальним (а саме до цієї сфери зараховувалося транснаціональне Товариство Ісуса). Одним з локальних наслідків усіх окреслених вище концептуальних зсувів й стало наділення ордену єзуїтів і його шкільної системи роллю «універсального зла» й фатального чинника історії Речі Посполитої.

Для характеристики уявлень польських авторів другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. про роль єзуїтського шкільництва у культурному розвитку Речі Посполитої є показовими насамперед загальні оцінки ними відповідних впливів Товариства Ісуса. Вони мають яскраво виражене негативне забарвлення. Скажімо, Валеріан Красінський вважав, що освітні заклади ордену справили вкрай негативний вплив на культурне життя польського народу [12, с. 199–200]. Людвік Кошцідський і Ю. Лукашевіч наголошували на тому, що єзуїтські школи відіграли надзвичайно шкідливу роль у розвитку польської освіти. При цьому другий з них підкреслював, що ця деструктивна діяльність мала свідомий характер [13, с. 14; 17, с. 23]. На думку Адріана Кжижановського, єзуїтські школи були головним чинником освітнього регресу і обскурантизації Речі Посполитої [15, с. 36, 182, 274]. Добу культурного панування в цій державі єзуїтів він йменує «періодом темряви і розбещеності», впродовж якого вона зазнає безперервного духовного пограбування з боку членів Товариства Ісуса [15, с. 44, 97, 104]. Своєю чергою Юзеф Мучковський і Вацлав

Александр Мацейовський були переконані у тому, що навчальні заклади ордену викликали негативні зміни не лише у якісному стані шкільництва Речі Посполитої, але й загалом – у рівні освіченості місцевого населення [19, с. 2–3, 8–9; 18, с. 71, 206–207]. Певним винятком на тлі цих безапеляційних висновків є лише оцінки Єнджея Морачевського і Б. Трентовського. Перший з них звісно ж визнає, що школи ордену «оглупляли польську шляхту». Але водночас відзначає, що освітня діяльність Товариства Ісуса в Речі Посполитій мала й позитивні наслідки (зокрема, розширила коло освіченого населення шляхом створення щільної мережі шкіл). Схожої думки дотримувався Б. Трентовський. Він також відзначав, що єзуїтські школи, попри всі свої вади, відіграли таки в Речі Посполитій важливу просвітницьку функцію, оскільки тривалий час були чи не єдиним пристойним джерелом знань для місцевого населення [20, т. 1, с. 390; 22, с. 868].

Подібні узагальнюючі висновки входили у протиріччя з пануючими оцінками тих аспектів історії єзуїтської освіти, які водночас трактувалися як важливі атрибути культурного розвитку польського народу (скажімо, з історією Віленської академії, діяльністю видатних представників ордену на науково-культурній ниві тощо). В цій ситуації окремі польські автори вдаються до штучної нівеляції цих локальних проявів позитивної ролі єзуїтських шкіл, які було складно заперечити за допомоги однієї лише викривальної риторики. Скажімо, Є. Морачевський наголошує на тому, що Віленська академія відіграла набагато менш важливу роль у культурному житті польського народу, ніж Краківська. Першу з них він трактує як пересічний освітній заклад, доповнений звичайними університетськими факультетами, тоді як другу вважає «магір'ю наук у Польщі» і чимось на кшталт неформального міністерства освіти [20, т. 1, с. 7, 18]. Своєю чергою Ю. Ярошевіч підкреслював, що позитивний внесок Товариства Ісуса до польської культури вичерпується творчістю Войцеха Віюка Кояловіча і Мацея Казімежа Сарбевського. Цього, на його думку, звісно є замало,

аби переважити ту колосальну шкоду, яку заподіяли єзуїтські школи культурному розвитку Речі Посполитої [11, с. 57, 114–115].

Досить цікавим є те, що польські автори другої половини 1830-х – початку 1850-х рр., усіляко наголошуючи на значущому негативному впливі єзуїтського шкільництва на культурний розвиток свого народу, майже не замислювалися: а чому власне так сталося? Вони звісно звертали увагу на те, що Товариство Ісуса тривалий час безконтрольно панувало в освітній сфері Речі Посполитої. Але безпосередньо не пов'язували з цим ключову роль єзуїтських шкіл у занепаді польської культури. Певним винятком на загальному тлі були лише Ю. Лукашевіч з Ю. Ярошевічем. Перший з них трактував здобуття єзуїтами монополії в освітній сфері Речі Посполитої як безпосередню передумову її деградації. Своєю чергою другий, повторюючи думку Яна Шнядецького, зазначав, що «неконтрольована духовна конгрегація є нездатною забезпечити прогрес наук і розквіт освіти» [17, с. 23; 11, с. 43, 48, 53–54]. Той же Ю. Лукашевіч і Є. Морачевського в різному ступені торкаються й питання механізмів здобуття Товариством Ісуса контролю над освітньою сферою Речі Посполитої. Перший з них втім лише побіжно звертає увагу на створення єзуїтами в останній третині XVI – першій третині XVII ст. щільної мережі своїх шкіл в «шляхетській республіці». Натомість Є. Морачевський прагне окрім того пояснити механізми реалізації цього «просвітницького» проекту. На його думку, панівне становище ордену в освітній сфері Речі Посполитої стало наслідком свідомої діяльності єзуїтів, яка власне й наразила їх на числені конфлікти з іншими навчальними закладами [5, с. 21; 20, т. 1, с. 7].

Але чому Товариство Ісуса прагнуло встановити освітню монополію в Речі Посполитій? На думку В. Красінського, орден таким чином намагався зміцнити свої загальні позиції у «шляхетській республіці» [12, с. 198–200]. А. Кжижановський вважав, що головним рушієм у цій ситуації було бажання

Товариства Ісуса встановити духовний контроль над польським суспільством. Саме цим, на його думку, керувалися єзуїти, ініціюючи створення академій у Львові і Познані [15, с. 179–180]. Більш чітко думку про те, що освітня діяльність не вважалася єзуїтами самоціллю, висловлює Є. Морачевський. Він наголошує на тому, що шкільництво і проповідь були для Товариства Ісуса лише найефективнішим знаряддям впливу на населення, а в кінцевому підсумку – важелем встановлення своєї влади у світовому масштабі [20, т. 1, с. 7, 568]. Суто інструментальний характер освітньої діяльності ордену визнавали також М. Балінський, Ю. Ярошевіч і Ю. Лукашевіч. Усі вони вбачали в ній виключно засіб реалізації Товариством Ісуса прозелетичних функцій. Скажімо, М. Балінський зазначав, що освіта була для єзуїтів важливим знаряддям у боротьбі проти поширення Реформації. Ю. Ярошевіч акцентував увагу на тому, що навчання трактувалася орденем лише як важель встановлення духовного контролю над сучасним і майбутніми поколіннями, знаряддя боротьби проти «сектантських новацій» [6, с. 152; 11, с. 43, 48, 53–54, 72, 86, 88–89]. Схожої думки дотримувався Ю. Лукашевіч. З одного боку, він стверджував, що єзуїти привчали своїх вихованців сприймати навчання лише як засіб спасіння власної душі [16, с. 259]. З іншого ж – наголошував на тому, що створення Познанського і Браньовського осередків ордену (а отже – й початок здійснення ними освітньої діяльності) були зумовлені потребами ведення дієвої боротьби проти протестантизму [17, с. 22, 149].

Попри загалом неприхильне ставлення до єзуїтських шкіл, польські автори кінця 1830-х – початку 1850-х рр. однак не абсолютизували (як в хронологічному, так і у територіальному вимірі) їх деструктивну роль у культурному розвитку Речі Посполитої. Певний виняток в цьому відношенні складає хіба що Ю. Ярошевіч. Він був переконаний у тому, що єзуїти з самого початку діяльності у Речі Посполитій справляли вагомий негативний вплив на освіченість її мешканців. Саме тому, на думку цього автора, вже за кілька десятків років після появи

першого осідку ордену у Польщі в ній починається процес «занепаду наук». Натомість момент відродження польської освіти Ю. Ярошевіч чітко корелює із добою ліквідації Речі Посполитої (тобто – з періодом заборони діяльності Товариства Ісуса) [11, с. 39, 53].

В схожому річизні Ю. Ярошевіч аналізує роль Товариства Ісуса в освітньо-культурному розвитку Литви. Згідно з ним, напередодні приходу єзуїтів вона вже мала низку шкіл, діяльність яких свідчить про дедалі зростаючий інтелектуальний рух і прагнення до поширення освіти. Але в цілому, на думку Ю. Ярошевіча, в Литві на той час відчувався дефіцит навчальних закладів, що надавало Товариству Ісуса шанс відіграти визначальну просвітницьку роль в історії цієї країни. Але єзуїти не скористалися ним, оскільки не бажали зосередити зусилля на освітній діяльності, вважаючи її лише засобом реалізації релігійних цілей. Саме цей, як на перший погляд, локальний недолік, згідно з Ю. Ярошевічем, й перетворився на значущий чинник культурного розвитку Литви. Орден почав проводити цілеспрямовану діяльність щодо знищення своїх освітніх конкурентів і врешті-решт здобув панівні позиції у місцевому шкільництві. Це виштовхнуло литовське суспільство на шлях регресу і обумовило його культурне відставання від народів Західної Європи. Отже, прихід єзуїтів до Литви завдав їй непоправиму шкоду: орден зламав природній шлях розвитку місцевого шкільництва, поклавши край освітньому поступу цієї країни [11, с. 83, 97–98, 104].

Іншої точки зору дотримувався А. Кжижановський, який вважав, що просвіта і християнська віра (як масове явище) приходять до Литви саме з представниками Товариства Ісуса [15, с. 124]. Проте в цілому навчальні заклади ордену він трактує як вагомий негативний чинник культурного розвитку Речі Посполитої. На думку А. Кжижановського, напередодні появи в ній єзуїтів ця держава була найбільш просвіченою у Європі. Натомість після створення перших навчальних закладів ордену в Речі Посполитій, вона вступає у добу «темряви і розбещеності».

Остання завершується лише в середині XVIII ст., разом з народженням епохи «воскреслої просвіти і християнського духу». Вона звісно ж є несумісною із Товариством Ісуса, а тому – супроводжується заборонаю діяльності ордену [15, с. 44, 104]. Протиріччя між оцінками ролі єзуїтської освіти в культурному розвитку Речі Посполитої в цілому і її окремих регіонів можна також знайти в «Історії шкіл ...» Ю. Лукашевіча. Загалом негативно оцінюючи культурні наслідки освітньої діяльності ордену в Речі Посполитій, він втім наголошує на тому, що Товариство Ісуса вирішило проблему дефіциту шкіл на периферії держави (у Литві, на Україні, Поділлі й Волині), відкривши широкий доступ місцевому населенню до джерел знань [16, с. 272].

В польській історіографії кінця 1830-х – початку 1850-х рр. простежується також диференційований підхід до оцінок окремих періодів освітньої діяльності ордену в Речі Посполитій. Зокрема, у більш сприятливому річищі трактується роль єзуїтського шкільництва у культурному розвитку польського народу у добу Просвітництва. Скажімо, Ю. Ярошевіч констатує, що «реакційне» Товариство Ісуса спочатку поставилося прохолодно до просвітницьких новацій у навчальних закладах оо. піярів. Але при цьому визнає, що врешті-решт єзуїтське шкільництво в Речі Посполитій пішло тим самим шляхом розвитку. Освітня конкуренція між цими орденами, на думку Ю. Ярошевіча, продемонструвала, що Товариство Ісуса володіє чималим науковим потенціалом і таки здатне принести користь Батьківщині на ниві шкільництва [11, с. 121, 245]. Схожої думки дотримувався Є. Морачевський. На його думку, у добу Просвітництва кращі єзуїтські школи Речі Посполитої стають потужними науково-культурними осередками. Їх діяльність спирається на змістовні бібліотеки і сучасні колекції наукових інструментів (потрібних для проведення досліджень у сфері фізики, математики, астрономії), тоді як серед викладачів з'являється ціла низка осіб, які займаються практичною геометрією, проводять астрономічні спостереження, складають календарі тощо [20, т. 2, с. 569].

У польській історіографії другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. також здійснюються спроби позбавити єзуїтські школи ролі ексклюзивного винуватця культурного регресу Речі Посполитої. Скажімо, А. Кжижановський визнає, що в цей час негативну культурну роль відігравали усі навчальні заклади Речі Посполитої, які дихали «чумним повітрям латини» (в тому числі – й ідеалізована ним Краківська академія) [15, с. 178].

Ще однією формою заперечення виняткової ролі єзуїтського шкільництва у культурному регресі Речі Посполитої було наголошення на причетності до нього певних осіб чи груп населення, які сприяли зміцненню позицій ордена в цій країні. Зокрема, В. Красінський частково перекладає відповідальність за занепад Польщі на Стефана Баторія, який власне й «забезпечив шкідливий вплив ордену єзуїтів». Маючи підтримку на найвищому політичному рівні, Товариство Ісуса створює цілу низку осередків (у Вільно, Полоцьку, Ризі, Дерпті). Вони повстають і тримаються виключно завдяки авторитету королівської влади. Адже населення цих міст і значна частина соціальної еліти Речі Посполитої (йдеться насамперед про протестантів) ставляться до новостворених колегіумів вкрай вороже [12, с. 53, 61]. Схожі міркування знаходимо у А. Кжижановського. Втім він покладає частину провини за культурний занепад Речі Посполитої не лише на королівську владу, але й на соціальну еліту цієї держави. Саме вони разом, на його думку, дозволили єзуїтам викреслити Польщу зі списку найосвіченіших країн і віддали її на «двостолітнє духовне пограбування» Товариству Ісуса [12, с. 53, 61; 15, с. 90, 97, 104].

В цьому контексті слід безперечно згадати окремо про так звану концепцію «благих намірів». Згідно з нею, шлях єзуїтам до Польщі відкрили католицькі єпископи, пани і шляхта, які сподівалися за допомоги ордену поширити освіту, а у кінцевому підсумку – відновити релігійну єдність християнського світу. Одним з таких осіб був Станіслав Гозій. На думку Ю. Ярошевіча, запрошуючи єзуїтів до Вармії, він переслідував суто релігійні цілі (аби вони боролися проти Реформації) і не міг передбачити

величезних негативних наслідків свого кроку для культурного розвитку Польщі [15, с. 97, 108; 11, с. 177]. Ще однією знаковою фігурою польської історії, «ошуканою» єзуїтами, вважався король Стефан Баторій. Скажімо, Юзеф Ігнаци Крашевський, слідом за Єжи Самуелем Бандтке, наголошував на тому, що Віленська академія не виправдала сподівань короля, так і не ставши чинником поширення освіти у Литві [14, с. 37]. Своєю чергою Є. Морачевський підкреслював, що Стефан Баторій просто не зміг передбачити негативних наслідків запрошення єзуїтів до Польщі і Литви. На його думку, король вважав єзуїтів збавителями людства і саме з цих міркувань заснував низку їх осередків в Речі Посполитій і створив Віленську академію [20, т. 1, с. 387]. В таких міркуваннях можна побачити продовження започаткованих у першій третині XIX ст. спроб розв'язати непросто, в межах панівного вже тоді антиєзуїтського дискурсу, питання: чому цей, один з найславетніших і найбільш популярних персонажів польської історії, зробив стільки доброго для Товариства Ісуса (універсального зла і фатального чинника розвитку Речі Посполитої) [2, с. 346–347].

В чому ж конкретно виявлявся негативний вплив єзуїтського шкільництва на культурний розвиток Речі Посполитої? Польські автори другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. вбачали його насамперед у створенні перешкод для розвитку рідної мови і літератури. Скажімо, В. Красінський чітко співвідносить час їх занепаду із добою домінування ордену в освітній сфері Речі Посполитої (1632 р. – середина XVIII ст.). А. Кжижановський наголошував на тому, що єзуїтські школи знищували польську мову. Схожої думки був Л. Кошчідський. Трактуючи навчальні заклади ордену як суто космополітичні, він вбачав у них головну перешкоду для розвитку польської літератури [12, с. 202; 15, с. 178; 13, с. 22]. На відміну від попередніх авторів, Ю. Ярошевіч не лише констатував наявність деструктивного впливу Товариства Ісуса на розвиток польської літератури, але й прагнув пояснити його причини. На його думку, це явище стало можливим тому, що польська мова і література були чужими для

більшості єзуїтів Речі Посполитої, які мали строкатий етнічний склад [11, с. 114]. Своєю чергою В. Красінський звертає увагу на те, в чому ж саме полягала мовно-літературна деградація, спричинена освітніми закладами Товариства Ісуса в Речі Посполитій (у дефіциті якісних творів та у забрудненні польської мови макаронізмами) [12, с. 203]. У причетності єзуїтських шкіл до останнього явища були переконані також Ю. Ярошевіч і Б. Трентовський. Натомість Є. Морачевський звинувачував Товариство Ісуса не лише у поширенні «непотрібної і смішної» мішанини польської мови і латини (а згодом – польської і французької), але й у запровадженні поганого смаку у польсько-і латиномовній літературі [11, с. 106; 22, с. 864; 20, т. 1, с. 8].

Негативний вплив єзуїтських шкіл на культурний розвиток Речі Посполитої також конкретизується у процесі аналізу їх ролі у розвитку інших освітніх закладів. На думку Є. Морачевського, саме активна шкільна експансія Товариства Ісуса стала причиною закриття близько 40 шкіл, які підпорядковувалися Краківській академії. Резонансний конфлікт між нею і орденом Є. Морачевський трактує як неминуче явище (адже Краківська академія, на його думку, була «природженим ворогом єзуїтів» [20, т. 1, с. 393]), яке започатковує цілісний науково-освітній регрес Речі Посполитої. Своєю чергою заснування Познанського осередку Товариства Ісуса (1573 р.) трактується Є. Морачевським як відправна точка занепаду Академії Любранського. Зв'язок між цими двома подіями, на його думку, унаявнюється насамперед у тому, що познанські єзуїти активно переманювали до себе вихованців школи-конкурента. Схожа ситуація мала місце у Кракові, де члени Товариства Ісуса «завербували» багато талановитих студентів і викладачів академії (Пьотра Скаргу, Станіслава Гродецького, Якуба Вуйка, Бенедикта Гербеста і ін.). На думку Є. Морачевського, це була свідомо політика ордену, покликана не лише підвищити його авторитет в Речі Посполитій, але й послабити інтелектуальний потенціал своїх освітніх конкурентів [20, т. 1, с. 6, 8, 389–390; т. 2, с. 568].

А. Кжижановський вважав, що вади єзуїтського шкільництва також активно проникали до інших навчальних закладів Речі Посполитої. Скажімо, саме цим він пояснює поширення «варварських театральних вистав» в осідках оо. піярів. Масовий характер єзуїтських «шкільних запозичень» цей автор власне й вважає причиною цілісного занепаду освіти у Речі Посполитій. Схожої точки зору дотримувався Ю. Ярошевіч. На його думку, нездатність Краківської академії і інших навчальних закладів підвищити свій якісний рівень у XVII–XVIII ст. була пов'язана із тим, що вони перейняли «згубний єзуїтський спосіб освіти». У причетності ордену до культурного регресу Краківської академії був переконаний і Ю. Мучковський. На його думку, саме єзуїти (через систему організованих ними релігійних братств) посприяли тому, що *alma mater* польської освіти дедалі більше набуває духовно-схоластичного характеру [15, с. 182, 185; 11, с. 116; 19, с. 8–9].

Польські автори другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. втім відкрито не пов'язували цей процес із спробами Товариства Ісуса опанувати Краківську академію. Скажімо, В. Красінський взагалі наголошував на тому, що її занепад і слабка роль в освітньо-культурному житті Польщі XVII – першої половини XVIII ст. були спричинені лише внутрішніми чинниками. А саме – браком розгалуженої мережі середніх шкіл, підпорядкованих Краківській академії, і її «страхом перед ерессю» [12, с. 202]. Своєю чергою, в праці А. Кжижановського зв'язок між зазіханнями ордену на Краківську академію і культурним регресом польського народу стає зрозумілим лише із контексту. Перший польський університет трактується ним як єдиний носій прогресивних тенденцій в освітньо – культурній сфері, якого з усіх боків оточують реакційні школи (бенедиктинські, єзуїтські, піярські і ін.). Цей «поодинокий воїн» звісно ж не може довго опиратися наступу цих «сил темряви». Тривала боротьба Краківської академії з єзуїтами настільки виснажує перший польський університет, що він впадає у наукову летаргію, яка триває аж до реформи Г. Коллонтая (1778 р.) [15, с. 32, 177–178].

Таким чином, активне конструювання в польській історіографії другої половині 1830-х – початку 1850-х рр. «чорного образу» Товариства Ісуса, яке було зумовлене цілою низкою суспільно-політичних і культурних чинників, призвело до поширення негативних уявлень про роль єзуїтського шкільництва у культурному розвитку Речі Посполитої. Це знайшло відображення як у загальних оцінках тодішніх польських авторів, так і у висвітленні ними конкретних проявів деструктивної культурної ролі освітніх закладів ордену. Водночас було б невірно стверджувати, що в польській історіографії другої половині 1830-х – початку 1850-х рр. думка про «демонічну» культурну роль ордену мала беззастережний характер. В цьому пересвідчує навіть не стільки часткове перекладання тодішніми польськими авторами провини за культурний занепад Речі Посполитої на представників її світської і духовної еліти (врешті-решт вони трактувалися лише як знаряддя в руках підступних єзуїтів), як суттєва залежність відповідних якісних оцінок від обставин місця і часу. Зокрема, частина польських авторів другої половині 1830-х – початку 1850-х рр. приписувала єзуїтському шкільництву вагомий позитивну культурну роль на «східних кресах» Речі Посполитої, а також – вважала прогресивною діяльність освітніх закладів ордену у добу Просвітництва. Такі метаморфози зумовлювалися досить різними чинниками (в першому випадку ідеологічною боротьбою за терени Литви, Білорусі і Правобережної України як простір формування кількох конкуруючих національних проектів, тоді як у другому – неможливістю приховати важливу роль низки єзуїтів у культурному відродженні Польщі останньої третини XVIII ст.), але усі вони мали безпосереднє відношення до актуальних завдань розвитку польського народу після Листопадового повстання. Природна за таких умов неможливість абсолютної «демонізації» культурної ролі Товариства Ісуса в Речі Посполитій й створювала ту основу, на якій в 1850–70-х рр. (в міру анігіляції антиєзуїтських імперативів доби Просвітництва і дедалі більшої інтеграції Товариства Ісуса до польського

історико-культурного простору) й почне розвиватися протилежна візія історії єзуїтського шкільництва.

1. *Серяков С.* Єзуїтське шкільництво як чинник прогресивного / регресивного розвитку Речі Посполитої у польській історіографії 1850–1870-х років / С. Серяков // *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku.* – Warszawa-Lódź, 2012.
2. *Серяков С.* Образ єзуїтського шкільництва в польській історіографії 1800–1830-х рр. / С. Серяков // *Sic erat in fatis. Studia i szkice historyczne dedykowane Profesorowi Bogdanowi Rokowi.* W 2 t. T. 2. – Toruń, 2012.
3. *Серяков С.* Образ єзуїтського шкільництва Речі Посполитої в польській історіографії 1850–1870-х рр. / С. Серяков // *Київська старовина.* – 2011. – № 1.
4. *Шевченко Т.* Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. / Т. Шевченко. – Львів, 2005.
5. *Andrysowicz J.* Polska, zawierająca jeografia i dzieje starożytnej Polski od początków narodu, aż do nowszych czasów / J. Andrysowicz. – Poznań, 1842.
6. *Baliński M.* *Historya Polska* / M. Baliński. – Warszawa, 1844.
7. *Biblioteka im. Ossolińskich we Wrocławiu.* Rkps 5916/II.
8. *Biblioteka Jagiellońska.* Rkps. 8309 III.
9. *Grabski A. F.* *Zarys historii historiografii polskiej* / A. F. Grabski. – Poznań, 2000.
10. *Grzebień L.* *Dotychczasowa literatura o wkładzie jezuitów polskich do nauki i kultury* / L. Grzebień // *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami.* Pod red. naukową I. Stasiewicz-Jasiukowej. – Kraków, 2004.
11. *Jaroszewicz J.* *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII.* W 3 cz. Cz. 3 / J. Jaroszewicz. – Wilno, 1845.
12. *Krasinski V.* *Historical Sketch of the Rise, Progress, and Decline of the Reformation in Poland, and of the Influence which the Scriptural Doctrines have exercised on that country in Literary, Moral, and political Respects.* In 2 vol. Vol. 2. / V. Krasinski. – London, 1840.

13. *Kościdski L.* Słowo o jezuitach / Ł. Kościdski. – Poznań, 1853.
14. *Kraszewski I. J.* Wilno od początków jego do roku 1750. W 4 t. T. 3 / I. J. Kraszewski. – Wilno, 1841.
15. *Krzyżanowski A.* Dawna Polska ze stanowiska jej udziału w dziejach postępującej ludzkości skreślona w jubileuszowym Mikołaja Kopernika roku 1843 / A. Krzyżanowski. – Warszawa, 1844.
16. *Łukaszewicz J.* Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. W 4 t. T. 1 / J. Łukaszewicz. – Poznań, 1849.
17. *Łukaszewicz J.* Obraz Historyczno-Statystyczny Miasta Poznania w dawniejszych czasach. W 2 t. T. 2. / J. Łukaszewicz. – Poznań, 1838.
18. *Maciejowski W. A.* Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830. W 2 t. T. 2. / W. A. Maciejowski. – Warszawa, 1852.
19. *Muczkowski J.* Bractwa jezuickie i akademickie w Krakowie / J. Muczkowski. – Kraków, 1845.
20. *Moraczewski J.* Starożytności polskie. W 2 t. T. 1. / J. Moraczewski. – Poznań, 1842.; T. 2. – Poznań, 1852.
21. *Siwek A.* Spory o jezuitów w polskiej historiografii 1795-1918 / A. Siwek // *Studia historyczne*. R. XXXIV. 1991. Z. 4.
22. *Trentowski B. F.* Chowanna czyli system pedagogiki narodowej, jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży. W 2 t. T. 2. / B. F. Trentowski. – Poznań, 1842.